

Köktürkçe *teñri teg teñri yaratmış* ibaresi üzerine

Ceval Kaya

Anahtar kelimeler: *Köktürkçe, Bilge Kağan, Köl Tigin, “teñri”, eski Türk felsefesi*

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında Bilge Kağan’ın niteleyicisi olarak geçen *teñri teg teñri yaratmış* ibaresi, üzerinde çok yorum yapılmış olmasına rağmen hâlâ sorunludur. Okumada herhangi bir problem yoktur. Sorun anlamlandırmadadır.

Yazıtların bütün yayınlarında ve Eski Türkçeye ait müstakil çalışmalarda bu ibare üzerine yorumlar getirilmiştir. Bilim adamlarının bu kadar çok üzerinde durmuş olması, ibarenin tatmin edici bir açıklamasına henüz ulaşamadığını gösteriyor.

Problemin temelinde, Köktürkçede *teñri* kelimesinin hem “gök, sema” hem de “tanrı” anlamına gelmesi dolayısıyla birden fazla anlamlandırmanın mümkün olması yatmaktadır.

Sorunu leksikal ve gramatikal olarak çözerken, ortaya çıkacak anlamın eski Türklerin dünya görüşlerine, inançlarına ve felsefelerine uygun düşmesi gerekir.

Ben bildirimde söz konusu ibarenin anlamlandırmasında yeni bir görüş getireceğim.

İbare, Bilge Kağan yazıtında şöyle geçmektedir:

teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan (BK D 1; BK G 13).

İbare üzerinde, bildiğim kadarıyla, en son Serkan Şen bir bildiri sunmuştu.¹ Yapılan çalışmalar Şen’in bildirisinde ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Bu çalışmalarda ibare şöyle anlamlandırılmıştır:

“Ben göğe benzeyen, gök tarafından tayin edilmiş Türk Bilge Kağan” (RADLOFF 1894).

“Ben, göğe benzeyen ve gök (Tanrı) tarafından yaratılmış, Türklerin Bilge (akıllı) kağan” (THOMSEN 1896).

“Ben Tanrıya benzer Tanrı tarafından tayin edilmiş Türk hakîm (Bilge) Kağan” (THOMSEN 1922).

“Göğe benzer göğün yarattığı Türk Bilge hakan” (ORKUN 1936).

“Gök gibi, gök tarafından tayin edilen (ya da yaratılan) Türk hakîm (Bilge) Kağan” (MALOV 1951).

“Ben, gök gibi ve göğün yarattığı Türk Bilge Kağan” (TEKİN 1968).

“Tanrı gibi tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı” (ERGİN 1970).

¹ Orhon Yazıtlarında Geçen Teñri Teg Teñride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve Teñri Teg Teñri Yaratmış Türük Bilge Kagan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu. *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*. Afyonkarahisar, 2010. 251-259. Ben, Şen’in derlemesini kullandım.

“Göğe benzer, göğün tayin ettiği Türk bilge Kağan” (AYDAROV 1971).

“Tanrıya benzer ve Tanrı tarafından tesis edilmiş Türklerin bilge kağanı” (CLAUSON 1972).

“Tanrıya benzer (yalnızca kendine benzer) Tanrı tarafından yaratılmış Türk Bilge Kağan” (ÖGEL 1988).

“Tanrı gibi, Tanrı (hükümdar) yapmış, Türk Bilge Hakan”, “Tanrı gibi, Tanrıca (tahta oturtulmuş) Türk Bilge Hakan” (TEKİN 1988).

“Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk bilge kağanı” (GULİYEV 1992).

“Kendi kendini yaratan Tanrı'nın iradesiyle yaratılmış (ben) Türk Bilge Kağan” (YILDIRIM 1992).

“Semavî Yaratıcı (tarafından) yaratılmış Türk Bilge Kagan” (BARUTÇU ÖZÖNDER 1993).

“Tanrı gibi Tanrı'da yaratılmış Türk Bilge (bilgiç) Kağan” (AYDAROV 1995).

“Tanrı gibi, tanrı tahta oturtmuş Türk Bilge Hakan” (TEKİN 1995).

“(Ben) *Tanrı*'ya benzer, *Tanrı*'nın hazırladığı Türk Bilge Kağan” (BERTA 2004).

“(Tıpkı) gök gibi Tanrı tarafından var edilmiş Türk Bilge Kağan” (ŞEN 2010).

Görüldüğü üzere, sorun *teñri* kelimesinden çıkmaktadır. Çünkü, kelimenin “gök, sema” ve “Tanrı” olarak iki anlamı vardır. Ayrıca, bu kelime ibarede iki kez geçmektedir. Mantık olarak düşünüldüğünde 2 defa geçen ve 2 manaya gelebilen kelime dolayısıyla ibarenin 4 türlü anlamlandırması olabilir:

“tanrı-tanrı”: (THOMSEN 1922), (ERGİN 1970), (CLAUSON 1972), (ÖGEL 1988), (TEKİN 1988), (GULİYEV 1992), (YILDIRIM 1992), (AYDAROV 1995), (TEKİN 1995), (BERTA 2004).

“gök-gök”: (RADLOFF 1894), (THOMSEN 1896), (ORKUN 1936), (MALOV 1951), (TEKİN 1968), (AYDAROV 1971).

“tanrı-gök”: -

“gök-tanrı”: (BARUTÇU ÖZÖNDER 1995), (ŞEN 2010).

teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan ibaresinde *türük bilge kagan*'ın iki tane nitelemesi olduğu anlaşılıyor: *teñri teg*, *teñri yaratmış*.

teñri teg: “tanrı gibi”. Bilge Kağan tanrıya benzetiliyor. Benzetme yönü ikinci parçada geçiyor: “yaratma”.

teñri yaratmış: İki şekilde anlamlandırılabilir: “Tanrının/göğün yarattığı”, “tanrıyı/göğü yaratmış”.

Bilge Kağan, “yaratma” yönünden tanrıya benzetilmişse, tanrı ne yaratmış, Bilge Kağan ne yaratmış? Tanrı göğü yaratmış, peki Bilge Kağan neyi yaratmış?

Şöyle mantık yürütmek lazım: Tanrı nasıl göğü yaratmışsa, Bilge Kağan da gök yaratmıştır. Gök, yeryüzünün üstünü kaplayan bir çadır gibidir. Onun altında insanlar yaşar ve gök bütün insanları kaplar. Bilge Kağan da insanların üzerindeki gök gibi, yine insanlar üzerine hâkimdir. Hâkimiyeti insanları kuşatır. Burada Türk cihan hâkimiyetinin bir yansımasıyla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum.

İkinci *teñri* kelimesinin belirtisiz nesne olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Belirsiz nesnenin yükleme durumu eki almaması normaldir: *agı bir-, bedizçi kelür-, il tut-, kü eşid-, taş tik-* gibi.

Sonuç:

teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan ibaresindeki birinci *teñri* kelimesi “tanrı” anlamında, ikincisi ise “gök” anlamındadır. Ama, ikinci yerde mecazlıdır ve “düzen, nizam, sistem” manasındadır. Buna göre ibareyi şöyle çevirmek gerekir:

“Tanrı gibi nizam yaratmış Türk Bilge Kağan”.

Bu anlamlandırmanın Türk kültür tarihine ve eski Türklerin dünya görüşüne uygun düştüğü kanaatindeyim.

Kaynaklar:

- Aydarov, Gubaydolla (1971), *Yazık Orxonskix Pamyatnikov Drevnetyukskoy Pis'mennosti VIII veka*, Alma-Ata.
- Aydarov, Gubaydolla, Aydarov, *Kültegin Eskertişi*, Almatı Ana Tili.
- Barutçu-Özönder, F. Sema (1995), *Teñri Teg Teñride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve teñri Teg Teñri Yaratmış Türük Bilge Kagan İbareleri Üzerine*. Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan, 89-100.
- Berta, Árpát (2004), *Szavaimat jól halljátok*. Szeged: Jate Pres.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Ergin, Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul: 1000 Temel Eser.
- Guliyev, E. A. (1992), *Eski Türk Yazılı Abideleri Müntehabatı*, Bakü: Bakı Üniversitesi Neşriyatı.
- Malov, S. E. (1951), *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti teksti i issledovaniya*, Akademiya Nauk, Moskova-Leningrad.
- Orkun, Hüseyin Namık (1936), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin, (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I-II*. Ankara: MEB Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1894), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg.
- Şen, Serkan (2010), Orhon Yazıtlarında Geçen Teñri Teg Teñride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve Teñri Teg Teñri Yaratmış Türük Bilge Kagan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*. Afyonkarahisar, 2010. 251-259.
- Tekin, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University.
- Tekin, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Talat (1995), *Orhon Yazıtları -Kül Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk-*, İstanbul: Simurg Yayınları
- Thomsen, Vilhelm (1896), *Inscriptions de l'Orkhon déchiffées, Helsingfors / “Çözölmüş Orhon Yazıtları”*, *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çev.-Haz. Vedat Köken, Ankara: TDK Yayınları. 2002. 19-302.
- Thomsen, Vilhelm (1922), “Gammel-tyrkise irdskriber fra Monogoliet, i oversættelse og med indledning”, *Samlede Afhandlinger*, II: 465- 516 / Alıncaya Çeviren: Schæder, H.H. (1924) “Alttürkische Inschriften der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung”, *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gessellschaft*, 78: 121-175 / Alıncadan Çevirisi: Özden, Ragıp Hulusi (1935), “Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, 3: 81-118.
- Yıldırım, Dursun (1998), “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, *Türk Bitigi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 112-124.